
УДК 82.09.821.161.2-32 В.Стефаник
DOI: 10.31471/2304-7402-2022-16(63)-11-32

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК: НЕСТЕРПНА БОРОТЬБА НА ПОЛІ ДУХУ

Микола Жулинський

*Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України;
e-mail: admin@ilnap.gov.ua*

«Моя література – в моїх листах»

Василь Стефаник

У сповідальній новелі «Моє слово» заповідав собі: «Слово своє буду острити на кремені моєї душі...»¹

Радісно втішався, що живе в своєму світі – у хмарі своєї фантазії, розпускаючи сто раз «сили своєї душі, аби далекими сьвітами відшукали мені щастє моє».

Ліричну сповідь «Моє слово» двадцятивосьмилітній письменник присвячує Євгенії Калитовській, в яку він безмежно закоханий, і просить її молодшу сестру Ольгу Гаморак передати їй своє сердечне одкровення.

Написав Василь Стефаник цю свою «біографію, держану в тоні «Wahrheit und Dichtung»², у Кракові до дня народження своєї коханої в надії розчулити її цією магією надії, розпачу і сердечних переживань і співчутливо прихилити до своїх страждань і жадань. Його кохана жінка одружена, старша за нього на сім літ, має діток – полишити родину заради нього, хоча її почуття також щирі й глибокі, вона не може. І Стефаник пише цю лаконічну, наповнену символами і алегоріями драму свого життя – в емоційному злеті своєї фантазії прагне «виловити всі ясні хвили» своєї долі. Ще сподівається, що його «найвищий ідеал жінки» – Геня, Євгенія відповість на його почуття, на його сердечні бажання, хоча неводи надії і щастя «рвуться і не годні нічого зловити».

Його душа піднімається «на чорних хмарах» до далеких світів, його лет до сонця, ріже «зводи небесні» та обриваються його ширяння в світляних висотах – падає він «з високости в долину» – з висот надії на щастя. Падає у розпач, у відчай, бо до свого сонця до свого щастя долетіти його душа не може.

Василь Стефаник страждає. Він нещасливий у коханні, але чи та сердечна сповідь, спровокована нерозділеною любов'ю і хворобою матері, втішила його як митця?

¹ Василь Стефаник. Зібрання творів у трьох томах у чотирьох книгах. Т.1. Твори/Редактор і упорядник тому Роман Піхманець. Івано-Франківськ: Місто НВ. 2020. С. 2,8,2 (далі вказується тільки том, книга і сторінка).

² «Правда і вигадка» (нім.)

Ольга Гаморак, яка на прохання письменника прочитала його «Confiteor» – цю магичну сповідь, відповідає: «Ваш світ чорний і без просвітку».

Читала Ольга багато його «чорних листів», які Стефаник посилав і до Євгенії Калитовської, і до неї самої: «Тими листами робите єї такі самі чорні безпросвітні хвили, які сами перебуваєте»,¹ – відповідала Ольга.

Наступного 1900 року Василь Стефаник вітає Євгенію Калитовську з днем народження знову новою ліричною сповіддю «Дорога». Пересилає, як і попереднє вітання «Мое життя», Ользі із проханням також передати цей твір сестрі. Ольга вражена емоційно скорботним настроєм і цієї сповідальної новели та боїться, що її сестра «як візьме до рук той гарний подарунок», то її «покриє смертельна блідність». «Могла би-м не дати, – пише Стефанику Ольга, – знаючи це, але дам, бо признаю це право людське, і вже-м склонна повірити тій великій суперечности, що велике нещастя є великим щастям».²

Очевидно, що Ольга Гаморак вважала великим нещастям передусім нерозділене кохання Василя Стефаника, хоча не тільки сердечні муки чорнили його світ: «Ваш світ чорний і без просвітку», – писала Ольга, називаючи Стефаника «безвихідним песимістом».

Глибоким, невтишимим болем для письменника була важка хвороба матері та її смерть. Його настрої тьмяніють, загортаються в чорну хмару печалі й страждань, його потужні творчі крила ламаються, бо на мамині «очи смерть долоню поклала».

Василь Стефаник з глибокою скорботою переживає важку хворобу матері: «Моя мати була і є дуже хвора», – пише він 24 листопада 1895 р. у листі до В.І. Морачевського. – Донині у мене іншої любови нема, як до матері, і я тяжко терпів». (1,2,45)

1 січня 1900 року мати після тривалої, в стражданнях і муках, хвороби помирає. Письменник завдяки своїм новелам став на той час відомим – в 1899 р. професор Степан Смаль-Стоцький видрукує в Чернівцях його першу збірку новел «Синя книжечка» і високо оцінить у передмові талант автора. Та новеліст відчуває себе дуже самотнім, йому видається, що на нього «падає чорна хмара з якихось великих крил. Та й закриває все», (1,2,296) – признається В.І. Морачевському. Гірко опечалений Василь Стефаник. Він – на грані самогубства: «Мені так дуже зле, що рукою я все зміряю до чола, як то я буду стрілятися, аби добре і швиденько. Я очима гляджу у ту далекість за мамою і очі покалічив собі і голуву збавив» (1,1,63).

¹ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Ф.8. Од.зб. 385.

² Цит. за кн.: Костащук В. Володар дум селянських. Ужгород: Карпати, 1968. С. 96.

Іван Франко у своїй знаменитій праці «Із секретів поетичної творчості» звертає увагу на те, «що всякий біль, коли б раз у раз стояв на поверхні нашої свідомості, зробився б вкінці таким нестерпним, що довів би нас до самовбійства».¹

Та й сам Василь Стефаник у листі до Ольги Гаморак в грудні 1897р. гірко скаржився: «Мій мозок чи нерви страшно брикають, що заводять не у гріб, але до сумашедших» (1,2,180).

Василь Стефаник у ті роки – наприкінці ХІХ – початку ХХ століття часто переживав нестерпні боріння власного духу, коли творчі муки, душевні переживання, болісні спогади і тривожні передчуття передчасного відходу за межі земного життя заповонюють свідомість, деформують сприйняття реального світу і надзвичайно ускладнюють відтворення в слові «давно погребаних вражень і споминів», ускладнюють, а то й унеможливають винесення їх із сутінків забуття «на денне світло верхньої свідомості».²

Це був найважчий період його життя, коли дух окрилював і знесилював митця, коли він переживав найважчий біль – біль душі, страждання, боління й боріння власного духу. Римський філософ і письменник Луцій Анней Сенека стверджував: «Наш дух – то володарем буває, то тираном».³

Психодрама Василя Стефаника унаочнює і підтверджує думку засновника експериментальної психології Вільгельма Вундта, що дух є «внутрішнім буттям» людини, хоча важко погодитися із його твердженням, що дух позбавлений будь-якого зв'язку із зовнішнім буттям. Водночас творча історія Василя Стефаника засвідчує правоту К.Г. Юнга: «... дух означає суму всіх проявів раціональної думки, або інтелекту, включаючи волю, пам'ять, уяву, творчу силу і прагнення, вмотивовані ідеалами».⁴

Психологічні драми Стефаника наворачують до визначення К.Г. Юнга: «душа є духом». І справді, цей дух то піднімав митця на крилах творчого визрівання в Слові, то тиранічно брав в облогу його свідомість, захоплюючи його духовний простір, володарюючи його настроями, почуттями, надіями.

Звіряється Василь Стефаник у своїх фаталістичних настроях чи не найближчому другові Вацлаву Морачевському, який відкриває перед його творчістю своїми перекладами на польську мову широкий читацький світ: «Вацлав Морачевський – моя дорога в світ». Особливо попу-

¹ Іван Франко. Вибрані твори у трьох томах. Дрогобич. Коло – 2004. – Том 3. – С.132

² Іван Франко. Вибрані твори у трьох томах. Том 3. – С.134.

³ Сенека Луцій Анней. Моральні листи до Луцілія. Переклав з латини Андрій Содомора. – К.: Основи 1996. – С.150

⁴ Карл Густав Юнг. Душа и миф. Шесть архетипов. – С.290

лярний польський журнал «Жусіе», який редагував також добрий приятель Стефаніка Станіслав Пшибишевський, завдяки Вацлаву Морачевському публікує його новели. Незабаром новели Василя Стефаніка з'являються в перекладах на чеську, німецьку, російську мови.

Та літературна слава не втішає Василя Стефаніка. Глибокі душевні рани не загоюються – душа письменника, виснажена творчою одержимістю, боліла і цей біль підсилювався конфліктом із батьком, який через чотири місяці по смерті матері одружується з молодшою навіть від сина Василя на 7 років красунею Марією Луцик. І хоча на це в Семена Стефаніка були поважні причини: велике господарство, 180 моргів землі, багато худоби, безліч господарських обов'язків – усе це потребувало рук господині. Сини, передусім Василь, рішуче були проти одруження батька.

Через кілька місяців у тому ж 1900 році, переживаючи свою самотність, нервові напади, впадання «в нетямю», Стефанік напише: «Я такий самотній і забитий у світі... Тато просить, аби на него не гніватися, аби єму простити. І я колись поїду до него, бо все єму дарую, що провинив проти мене. А то, що за маму борзо забув і діти кривдив, лишиться навіки, бо я в него лиш гостем буду» (1,2,332).

Для Василя Стефаніка це «страшна новина». І в листі до дідича з села Русова Йосипа Теодоровича просить «заявити моєму батькові, що на його одруження дозволу не даю і ніколи на це не погоджуся. Коли ожениється, то я його не буду бачити, хіба що аж на катафалку» (1,2,307).

Батько Семен Лукич Стефанік, одержимий ненаситною жадобою збагачення, відзначався тиранічним характером, нерідко жорстоко поводився із наймитами, караючи їх за найменші прояви лінивства чи пияцтва. Був немилосердним і не виявляв жодного співчуття до своєї дружини Оксани, яка надривала сили в роботі.

Русівський багач, владний, енергійний і метикуватий у торгівлі господар, який славився своїм маєтком на весь повіт, Семен Стефанік і сам від рання до пізньої ночі гарував до вичерпання сил на господарстві й безжально гнав на працю свою дружину, дочок і синів.

Але своєму синові Василеві Семен Стефанік бажав іншої долі – волів бачити його паном і тому охоче виділяв певну суму на його навчання. Правда, не був надто щедрим. Проявилася його скупість і в тому, що він зекономив на вбранні сина-гімназиста, поселив його у будинок, де міські повії приймали своїх клієнтів...

Спочатку малий Василько навчався в Русівській трирічній школі, далі в Снятинській чотиривідділковій школі, а згодом і в польській гімназії в Коломиї. Що пережив сільський хлопчина в цих навчальних закладах – не переповісти. Про свої муки, переживання згадував Василь Стефанік на схилі свого земного життя: «Ще тепер, по 50-х роках мого життя, хоча рідко, але в сні вважається мені, що я сиджу в школі.

Безконечний жах викидає мене з постелі, і я мушу такий сон нервово перехорувати» (1,1,18).

Фізичні та моральні знуцання вчителів-шляхтичів, повсякчасне приниження його як мужицького сина, насмішки, глум, зневага і цькування з боку панських дітей-гімназистів доводили вразливого Василька до глибоких психологічних переживань і страждань, вироблення в ньому комплексу неповноцінності, закарбування в його свідомості почуття соціальної та національної упослідженості.

Мати болісно переживала, бо відчувала, провідуючи часто свого синочка в Снятині, як важко йому серед цих «паненят», воліла б забрати його додому із цих «високих шкіл», але батько був невідступний у своєму рішенні вивчити сина на пана.

Вкладені в навчання гроші син повинен відпрацювати – повинен учитися попри всі ці кривди, образи і страждання, які в Коломийській чоловічій гімназії доводили його до думки покінчити з собою. Передусім мати рятувала, пригортаючи свого синочка до серця під час потайних від чоловіка відвідувань, і цим допомагала переживати ці важкі психологічні травми.

«Я пішов від мами у біленькій сорочці, сам білий.

З білої сорочечки сьміялися. Кривдили мене і ранили.

І я ходив тихонько, як біленький кіт.

Я чув свою подлість за тихий хід і кров моя діточа з серця капала.

А спав я у наймленій хаті посеред брудних туловищ сплетених розпустою.

Місточок білої берези на сьмітю» (1,1,280)

Попри всі ці морально-психологічні травми, яких зазнав гімназист Василь уже під час навчання в Коломійі, там він напише і опублікує першого вірша в прозі, прийме перед портретом Тараса Шевченка присягу на чесну працю для рідного народу, та головне, остаточно утвердиться в переконанні стати письменником. Саме в Коломійі він стане членом Русько-української радикальної партії, засновником якої були Іван Франко і Михайло Павлик, саме в часописі Русько-Української партії (УРП) «Народ» гімназист Василь Стефаник опублікує публіцистичну статтю «Жолудки наших робітних людей і читальні (зі Снятинщини)» і підпише псевдонімом Василь Семенів.

У Коломийській гімназії Василь Стефаник подружився із своїм творчим приятелем, співавтором кількох оповідань Лесем Мартовичем, величезний літературний талант якого захоплював молодшого товариша, а цинічний нігілізм і демонстративне бунтарство – вражали і морально гнітили.

Завершуючи своє гімназійне навчання в Дрогобичі – в Дрогобицькій гімназії імені Франка Йосипа І, Василь Стефаник познайомився в селі Нагуєвичі з Іваном Франком, який згодом високо оцінить його но-

вели, «в яких він виявив себе вже зрілим, цілком оригінальним талантом» (І. Франко).

Згодом, через чверть століття по смерті Івана Франка, Василь Стефаник буде завдячувати тому, хто його «провадив і по голові гладив», хто в його молодості дав «зрозуміти боротьбу визволення українського народу», кого далеко не всі земляки цінували, а слід було за життя цінувати «за його універсалізм, за його божеську працьовитість і за його велику, скалянну гідність людську, якої він мусів боронити перед своїми тодішніми земляками» (1,2,416).

Автобіографічна новела «Моє слово» розпочинається згадкою про маму: «Я пішов від мами у біленькій сорочці, сам білий» і завершується спомином про той дитячий щасливий світ: «Коли я глядів дитиною на мамині очі, як по них сунулися тихесенько пречисті хмарки щастя – я був щасливий».

Василь Стефаник знає, пам'ятає, що домашнє господарство його батька переважно утримувалося в порядку завдяки працьовитій його матері і саме ця важка щоденна праця звела його «кохану матінку» передчасно в могилу.

Любов до матері – найглибша сердечна рана, яка ніколи не загоїлася.

І новела «Дорога» має за початок діалог із мамою:

«Я йду, йду, мамо.

– Не йди, не йди, сину...»

Написана це лірична сповідь зболеним серцем, гіркою розпукою і почуттям провини перед матір'ю, яку не судилось вберегти і яку так рано забрав від нього Господь. Тому й «пісня его душі згіркла як зігнула пшениця».

Дорога в цій новелі, як і в новелі «Моє життя» – символ його життя, образ його творчої долі, важких творчих мук заради виповідання правди про «вбитих по коліна в землю» мужиків, заради пізнання мужицької душі.

«Я люблю мужиків за їх тисячлітню, тежку історію, за культуру, що витворила з них людей, котрі смерті не бояться, – писав Василь Стефаник у листі до Ольги Кобилянської в листопаді 1898 р. – За того, що вони є, хоть пройшли над ними бурі світові і повалили народи і культури. Є що любити і до кого прихилитися. За них я буду писати і для них» (1,2,217).

Василь Стефаник нарочито протиставляє селянина «руській інтелігенції»: «Для неї, інтелігенції, я не маю серця». Він не старається цю інтелігенцію змінити, бо «для мене села співають таку могучу пісню та гарну, що я мушу забути за «почини» інтелігенції» (1,2,217). Він прагне зосередитися тільки на творчості, а літературна кар'єра, всілякі товарис-

тва, літературні і політичні дискусії, зібрання його не цікавлять, бо відволікають від внутрішньої потреби почути, як «рве мужицька душа».

Новелісту ввижається, як «організм мужицький простягнувся струнвою межи двома світами понад море» – світом його рідного Покуття і світом заокеанським, куди вимушено потягнувся нужденний селянський люд. Письменник чує, як «на тій струнві грає душа мужика на спілку з їх нуждою» (1,2,217) і він, покликаний Богом, зобов'язаний почути драматичне звучання цієї струни і відтворити в слові те, як «грає душа мужика».

Згодом у листі до Юрія Морачевського від 30 січня 1926 р. він не без гордості признається: «Мене зворушило сонце та місяць та земля. Найбільше ж наші люди, так звані мужики. Я, як Бог, їх створив і поставив перед очі світу. Думаю, що за сто років через мене вони будуть собою пишатися». (1,2,397)

Василь Стефаник болісно сприймав оцінку його творчості як песимістичної – таку характеристику подав в 1921 р. Остап Грицай. У листі від 2 січня 1925 р. до відомого історика, літературознавця Володимира Дорошенка – автора брошури «Василь Стефаник», яка з'явилася друком у Львові 1924 року, Стефаник рішуче заперечує проти того, щоб робили його «поетом трупа – «умираючого села» і висловлює віру в те, що «критики, які прийдуть після Вас, назвуть мене здоровлям України». (1,2,392)

Письменникові цей несправедливий присуд довго болів. Василь Стефаник тоді не знав, що не Володимир Дорошенко назвав його «співцем умираючого села», а російський автор передмови до російських перекладів його оповідань «Рассказы» (СПБ, 1907).¹ Через три роки після появи цієї брошури Володимира Дорошенка він пише 1 серпня 1927 р. листа до редакції журналу «Плужанин», в якому знову заперечує проти того, щоб його називали «поетом загибаючого села» і наголошує: «Я писав тому, щоби струни душі нашого селянина так кріпко настроїти і натягнути, щоби з того вийшла велика музика Бетховена. Це мені вдалося, а решта це – література». (1,2,406)

Але якою ціною, якими творчими муками і душевними стражданнями творилася ця висока музика селянської душі!

«Ви можете зрозуміти, – звертається листовно Василь Стефаник до Володимира Дорошенка, – що кожна моя дрібниця, яку я пишу, граничить з божевіллям, і я нікого в світі так не боюся, як самого себе, коли я творю. Ви можете зрозуміти, то я не пишу для публіки, а пишу на те, щоби прийти ближче до смерті». (1,2,304)

Смерть увижається йому у вигляді чорної хмари, яка із шумом, лопотінням хвилями запливає у його голову, захоплює в болісні лещата

¹ Роман Горак. Василь Стефаник. Кн.3. С. 494-495.

свідомість і завдає незбагнених душевних мук. Та водночас йому здається, що смерть звільнить його від цього непосильного тягара переживань, душевних мук і відкриє перед ним дорогу, якою він зможе повернутися до першооснов свого буття на землі, до ідеально світлого, безтурботного, гармонійного стану, яким йому ввижалося дитинство.

Герої Василя Стефаника не бояться смерті, смерть навіть є для деякого із них бажаною – звільняє людину від абсурдності буття, навіть ошчасливорює їх усвідомленням неминучості настання душевного спокою і звільнення від «болючого дивного світу», від земних гризот. («Синя книжечка», «Стратився», «У корчмі», «Лесева фамілія», «Катруся», «Сама-саміська», «Скін», «Новина»).

Василь Стефаник ставить своїх героїв на трагічну межу двох світів – світу реального, натуралістично зображеного і світу підсвідомого, інтуїтивного, галюцинаційного, нерідко «заселеного» злими духами, чортами і чортенятами, «їздцями у зелених кабатах із люльками в зубах» («Сама-саміська»).

Його селяни, мужики, герої його новел – це скарби, вони «закляті», – признається письменник у листі до В.В. Дорошенка 20 січня 1925р., «я їх відкопую і попадаю в руки чорта» (1,2,394). І тоді митець відчуває себе особливо самотнім, самотнім, на нього «падає чорна хмара з якихось великих крил. Та й закриває все...» (1,2,296). Але нервовість ніби проходить, з'являються в душі нові сили і вони підносять його на крилах творчої уяви – «я знов підіймаюся і знову лечу у висоти» (1,2,336).

Порятунок, або хоча б тимчасове звільнення від цієї чорної навали внутрішніх страждань письменник знаходить у такому ж стражданні над словом, у творчих переживаннях. Новеліст мобілізує свій дух, свої духовні сили заради досягнення головного: відтворення у слові внутрішнього світу своїх героїв, душі людської, її пекельних страждань, болів, жалів, страхів, розпуки, безсилля і нужди. Стефаник не шукає, не намагається відшукати призвідців цих селянських бід і трагедій, назвати їх, викликати на читацький осуд, бо для письменника головне пізнати, відтворити «трагедію душі» селянської людини. А цей творчий процес відтворення драматичного душевного переживання болісних зітхань селянської душі психологічно важкий. Бо тоді «душа стає перед чоловіком і «декламує ему багато страшних слів», а то й буває так, «що душа моя грозить мені» (1, 2, 320).

Про цей стан величезної емоційної напруги душевних сил, яка граничила із божевіллям, згадує його товариш по навчанню в Краківському університеті Сафат Шмігер, з яким деякий час Стефаник проживав у спільній квартирі. Василь Стефаник працював тоді над своїм знаковим твором – новелою «Камінний хрест».

«Стефаник рано встає і товчесь по хаті і бігає, як скажений. Воно виглядає так комічно, що варто видіти. Але часом того бігання перестає бути свідоме, і тоді я боюся, що він здуріє. Се вступ. Далі він п'є молоко, мисся і кладе перед собою папір. Не написавши нічого, він починає з пером бігати знов. Потім сідає. Пише, пише і зривається. Бігає і співає, ну, але як, то якісь мужицькі арії, грубі, але злі. І знов п'ять мінут пише. І знов схвачується і реве тими аріями, а міні здається, що то справді лиш він такі арії розуміє. І пише знов п'ять мінут. Миче собі чупер, звичайно з потилиці, потім пустить очі на Русь, аби єму принесли відти такого мужика, якого єму треба під руку. Прийде той мужик, Стефаник скривиться і довго єго оглядає, випитує: ну, як? А потім гримає кулаками о стіл і бігає, чорт його знає з таким біганям! Сідає, пише і почорніє. Потім плаче, але так, псякров, плаче, що аж встид за такого хлопа! І встає і бігає і верещить: лайдаки, шельми, людоді! Потім кидає перо і лягає на канапу. Лежить, як дерево, я йому вірю, що єго кожда кістка болить, бо він за три години зо чотири милі перебіг. Як треба йти на обід, то він акурат засне. По полудню він спокійніший, але коло п'ятої години єго знов находить хвороба. Вночі крізь сон говорить і співає».¹

Та й сам письменник признавався в розмові з молодими львівськими літераторами, що тільки тоді підходить до стола, коли на нього «найде хандра» і він собі місця знайти не може – хапається за перо, щоб «полегшало»: «Такий настрій здебільшого зв'язаний в мене з так званним натхненням, чи як ви там називаєте стан розбудженої уяви. Западе в душу якась картина чи тон і мучить мене. Я шукаю для них товариства, інших елементів, які б дали те, що називається синтезом... (1,1, 488)

Далеко не все, що його вразило у рідному селі, а саме селяни його Русова, їхні долі і переживання, їхні драми і трагедії художньо трансформувалися в його творчості, бралось «на перо»: «Не всяка риба на всякий гачок піде».

Ці «муки слова» були спричинені пошуками відповідного мовного ладу, тональності оповіді, потребою віднайдення настрою художнього мовлення, засобів, які б могли образно відтворити творчу енергію, якою насичується художній світ митця.

Саме про цю особливість творчого мислення Василя Стефаника й згадував Михайло Рудницький, який занотував за письменником його роздуми на зустрічі з літераторами Львова, на ювілейних торжествах... Головне для новеліста було попасти «у відповідний тон», який би відповідав авторському душевному настрою, його чуттю, його «стану розбудженої уяви»: «Западе в душу якась картина чи тон і мучить мене».

Для Стефаника визначальним у народженні художньої оповіді було віднайти оте перше слово, яким він розпочне перше речення, а далі,

¹ Косташук В. Володар дум селянських. – С.79-80.

йому здавалося, натхнення «поведе» його без поправлень, без перероблень тексту в русло розгортання «сюжету».

Виступаючи на ювілейному бенкеті на його честь 26 грудня 1929 р., Василь Стефаник відверто засвідчив:

«Я робив, що міг. Перетоплював це мужицьке слово, яке мав біля себе, аж пальці мені викручувало з болю, і я гриз їх, аж мене це моє сиве волосся коштувало. І нині чую, що половину треба би перечеркнути з того, бо я, вірте мені, занадто великий естет, бо я ясно здаю собі справу з того, що зробив. І все, що я писав, мені боліло. Щоби дати піваркуша друку, я мушу написати тисячу аркушів, і, як уже нині на вечері це сказав один з вас, я, бігме, не вмю писати» (1,1,62).

Це демонічне занурення в себе, це прозирання духу в глибинні світи власної душі відбувалося заради єднання із душами своїх героїв, а отже, заради максимально чуттєвого і вірогідного самовираження в творчості. Стефаник свідомо так пристрасно розпалює уяву, збуджує фантазію, демонізує свій дух, аби відкрилася йому таїна душі селянської і щоб ця душа «вселилася» в мистецький твір, в цю нову, вже художню реальність, і виповіла світові всі свої думи, переживання, страждання, душевні болі й тривоги. Як зазначив Г.Г. Гадамер, «у мистецтві людина зустрічається з самою собою, дух зустрічається з духом».¹

Філософи і психологи вважають, що дух – це принцип, який протистоїть матерії: «Під цим ми розуміємо іматеріальну субстанцію або екзистенцію, яка на найвищому і найбільш універсальному рівні називається «Богом». Ми уявляємо собі цю іматеріальну субстанцію також як носія психіки і навіть самого життя».²

Для філософа Юнга є незаперечним те, що знання про сутність душі для нас є неможливим, принаймні на сьогоднішній день, тому «душу можна спостерігати тільки з допомогою душі», оскільки «дух – це атрибут Єдиної Субстанції».³

Згадаймо: у листі до Юрка Морачевського Стефаник писав, що найбільше його зворушують «наші люди, так звані мужики»: «Я, як Бог, їх сотворив і поставив перед очі світу». (1,2, 397)

Письменник у хвилини особливо драматичного переживання своєї духовної місії творця свідчив, що саме Бог і закував його у «власну душу» – наказав випити гірку чашу творчого самовигорання, змусив кувати у кузні-власній душі «чистий метал люцкокого слова і его любови», бо його, Господа, місія сотворити дарованим митцеві словом «могучий світ духа». (1,2,341)

¹ Ганс-Георг Гадамер. Істина і метод. – Основи філософської герменевтики. У 2-х т. – К.: «Юніверс». 2000. – С. 63

² Карл Густав Юнг. Душа і миф. Шість архетипов. Київ-Москва. 1997. – С.289

³ Там же. – С. 288

Василь Стефаник був і залишився русином і сином мужика, пізнати душу якого він намагався, з несамовитою одержимістю «вгризаючись» думками, почуттями в рідну землю, з острахом, подивом і душевним болем «зазираючи» в душу селянина, жертвовно відданим сином якого він був.

Письменник упевнений, що він правдиво висвітлив, вірніше кажучи, безжально вивернув селянську душу, відкрив темні й світлі її глибини, відкрив і самого себе, свою власну душу.

Самовідкриття здійснюється завдяки перетворюючій силі творчості, завдяки символіко-асоціативному «пробудженню» затасних у підсвідомості – в «нижній» свідомості (Іван Франко), в глибинах людської душі всього того, що, за словами Івана Франка, «непрístupно для нашої свідомості» – те гніздо «пересудів» і «упереджень», неясних поривів і «антипатій», те, що «тоне і лежить там погребане, «як золото в підземних жилах».¹

Як і для Івана Франка, так і для Василя Стефаника ці морально-психологічно болісні сигнали, які визрівали там, у «потойбіччі свідомості» (Гегель), і «виринали» з глибин душі митця, були свідченням страждань душі, глибоких духовних суперечностей, прагнень не тільки пізнати власну душу, але й змінити її завдяки «вселенню» душі митця в мистецький твір.

Як визначає сучасний американський психолог Дейвід Елкін, «душа – це двері до давнього світу образів; вона ... є міфічною і поетичною у найглибшому сенсі». Там, у її глибинах, народжуються почуття, уява, фантазія, там «живе» добро і зло, любов і ненависть, «чоловіцтво» і «звірство», за Франком, там світ «зустрічей між «Я» і «Ти», образів, поезії, мистецтва, ритуалів, обрядовості, символів».²

Василь Стефаник упевнений, що саме в людській душі так драматично, а то й трагічно проявляється таємний союз добра і зла, а він, як митець, вимушений відображати те зло, яке руйнує селянські душі – виносити на відкритий простір людського співпереживання і співчуття. Так, проявлення зла має соціальні й суспільні причини, часто зло проростає із страждань, відчаю і безвиході, зло засвідчує недосконалість, а то й безпорадність добра і людина, яка намагається використати зло для творення добра, неминуче стає інструментом зла.

Таким «інструментом зла» виступає в новелі «Новина» Гриць Летючий, який наважився на страхітливий злочин – утопив власну дитину через тотальну безвихідь. Він не знає, як вийти із зони зла, тому замірився порушити Божі заповіді та предковичні моральні перестороги. Гриць

¹ Франко І.Я. Зібрання творів у 50-ти т.т. – К.: Наукова думка. 1976-1986. Т. 31. – С. 61

² Дейвід Елкінз. Психотерапія і духовність: на шляху до теорії душі. – Гуманістична психологія. Антологія: У 3-х т. К.: Унів. вид-во «Пульсари». 2001. – Т.2. – С. 107

не чекає Божої кари, вирушає до міста, аби віддати себе на покару: «Скажу панам, що не було ніякої ради: ані їсти що, ані в хаті затопити, ані відпрати, ані голову змити, ані ніч! Я си кари приймаю, бо-м завинив, та й на шибеницю».

Існує у світі страждання, яке незалежне від людини, від людської волі. Причиною страждань є зло – абсурдне, ірраціональне, його можна побачити у «боротьбі за існування, у насильстві, яке панує у природі, у нещастях, природних катаклізмах і епідеміях. Аби пояснити таке зло, людина уявляє містичні невидимі сили, бога, чорта, поганих людей чи якісь ворожі сили. Вона параноїчно перебільшує».¹

Малий Василько жадібно всотував повідані йому батьковими наймитами страшні історії про чортів, відьом, опирів, мерців, які жахали його і водночас так вабили, так полонили його уяву, що ввижались повсюдно і не полишали його і в снах. «У нас було багато наймитів, старших і менших, і я з ними жив усе в найбільшій дружбі, виносив їм батьків тютюн та все те, про що вони просили. За те розказували багато казок та показували місця, де ночують відьми, опирі, де являлися мерці, а де сиділи правдиві чорти», – згадував згодом, в 1926 р., новеліст у «Автобіографії» (1,1, 11-12).

Вірив, що в їхній stodolі «наплодилося така сила чортів, що вночі прохожі далеко обходили наше подвір'я. Мені, малому, стало так тісно, що я навіть удень не мав місця до забави, бо всюди кишіло від дідьків та відьм» (1,1,12). Тому боявся залишатися сам у хаті, ночувати без світла, не раз будився в переляку серед ночі й звав до себе матір. Чи не одне із цих дитячих жаклих сновидінь описав Василь Стефаник в новелі «Сама-саміська».

Самотню хвору бабу мордує чорт із довгим хвостом, налітають із печі малі чортенята, не допускають, хапаючи її за руку, хрест на себе покласти, щоб відігнати нечисту силу – старезного щезника-чорта, чортенят, їздців «у зелених кабатах, із люльками в зубах, на червоних конях». Вся ця нечисть, ці видіння-марення й доконали немічну, «саму-самісіньку» бабу.

У свідомість Василя Стефаника назавжди вселився страх перед нечистою силою – ще в дитячому віці мав «клопіт з Богом, та далеко гірше з чортом». Згодом Стефаник признається в листі до Володимира Дорошенка, що його творча праця, яка «граничить з божевіллям», є нічим іншим, як наближенням до смерті – настільки нервовою, психологічно виснажливою вона була, що добуті ним у процесі творчого вигорання скарби видавалися йому заклятими – «я їх відкопую і попадаю в руки чорта» (1,2,394).

¹ Тармо Куннас. Зло. Розкриття сутності зла у літературі та мистецтві. Львів. Видавництво Анетти Антоненко. Київ. Ніка-Центр. 2015. – С. 260

Творчі муки знесилоють дух новеліста, невситима потреба якнайвиразніше вивісти образним словом скорботи, думи, переживання, відчай і страждання сільської людини посилюють і драматизують внутрішню боротьбу письменника із собою.

Як митець, Василь Стефаник часто перебуває у стані розпачу, а то й відчаю, навіть заміряється на висловлення докорів самому Богу:

«Боже, ти прокляв мене, бо-ось наказав з моєї душі зробити кузню і кувати в ній чистий метал люцкого слова і его любови. А ти, великий кровопійце, не зважаєш на то, що в тій кузні летється піт і кусні руди в ній лишаяються і чорною саджею вона присідає» (1, 2, 341).

Водночас письменник і завдячує Господу за дар творення, за щастя жити на цій землі і втішатися ранішньою рососою, ясним ласкавим сонечком, виростанням синів, онуків і правнуків – «най їх Бог благословить з їх надіями».

І хоча Стефаник, часто зазнаючи нервових розладів («Я такий слабкий, такий хорий, що мільйони жовтих коліс з очей викидаю і паду до землі» (1,2, 172), наважується шукати спонуки своїх творчих мук у Господній волі, проте він усвідомлює, що Бог закував його у власну душу і спустошує її творчим вигоранням заради величної мети – створення «могучого світа духа» (1,2, 341).

І цей духовний світ Василя Стефаника широкий, розпросторений на національний і світовий культурно-духовний простір. «Силою творчої уяви автор розширював географічні й історичні межі покутського села до безкінечності й поза його конкретних обрисів проглядали метафізичні виміри. Адже в селянстві він бачив ту силу, яка всупереч найстрахотливішим обставинам зуміла відстояти себе, вберегти своє національне й духовне обличчя і тим врятувати українську націю від погибелі» (1,1, 654) – узагальнює автор статті «Метафізика крові» професор Роман Піхманець.

Василь Стефаник усвідомлює, вірить, що все в людському житті визначає «вищий» закон – фатум. Хтозна, до котрої із богинь долі Мойр – цих трьох сестер, що плетуть, за Гомером, нитки людської долі, думками схилився Василь Стефаник, вважаючи, що його життя передбачене долею і всі події, які будуть із ним відбуватися впродовж земного життя, невідворотні, неминучі. Можливо, до богині Лахесіс, яка визначає долю людини ще до її народження, або до Клото, котра пряде нитку людського життя і передбачає всі події, які будуть в майбутньому відбуватися з людиною.

Письменник вірив, що кожна в його житті подія не є випадковою, більше того – є невідвратною, тому він намагався змиритися з необхідністю прийняти свою долю. Саме цим «вищим» законом – фатумом, долею він і приречений співпереживаючим уболіванням за сільську людину та зобов'язанням відкрити світові її душу на страждання на творчі

муки. Тому навіть смерть митець спокійно сприймає, як звільнення від страждань.

Потяг до смерті, що його відчув Василь Стефаник – це шлях до повного звільнення від морально-психологічних перевантажень, підсвідомо втеча від болю і переживань, це прагнення до спокою і внутрішньої свободи.

Його життєва і творча дорога – це шлях у напрямку смерті, і ця дорога визначена фатумом – цим визначальним чинником життєвого трагізму: «Одно *fatum* незмінне, розум усього, відай, воно знає, куди і як далеко?», але неминуче заведе в «пропасть хаотичну». У цьому полягає «вічний трагізм людський» (1,2,285), який він як митець зобов'язаний відчувати й висловити. То ж ось чому новеліст й кладе на папір «смутні думи свої за недолю людську», бо бачив, проживаючи свою фатальну дорогу, які знедолені люди і як вони «чорними долонями стручували піт з чола і великими руками ловилися землі», «здоймалися і падали», а він «читав їх розпуку і їх безсилу», читав їхні лиця – «з їх губів злизав слова, з чолів вчитав мисли, а з сердць виссав чувства» (1,1, 216-217).

Дух письменника то піднімається на крилах творчого озоріння – поривається до самовираження в максимально скондесованому образі, переважно символічного означення, вражень і переживань митця, то опускається в таємничі глибини душевних страждань у намаганні вияснити для себе, чому «з-поза грубої, сирої одежі мого духа виповзають великі павуки з хрестами і снують над ним таку павутину, як коли би того мала бути чорна крепа над трунвою мого духа» (1,2,323).

Він відчуває «подих смерті», – свідчить митець у листі до Ольги Гаморак того ж осіннього вересневого дня 1900 року, коли його творча праця «тратить свої сильні контури, свою красу живої крові і свою силу наді мною» (1,2,323).

У багатьох листах, переважно до Ольги Гаморак, Вацлава Морачевського, Ольги Кобилянської, Василь Стефаник, по суті, веде діалог із самим собою заради усвідомлення себе як духа, в образній формі переживаючи свою зневіру, розлуку, свої сумніви і печалі в сподіванні цим творчим катарсисом – сповідальним очищенням досягти душевного зцілення та творчого відродження – власного духовного оздоровлення.

Дух письменника повсякчасно вступає в конфлікт із реальністю – із необхідністю своєчасно подавати свої твори до друку, заробляти кошти на лікування, на освіту синів, більше того, навіть випрошувати гроші в борг, звертатися до друзів і знайомих із благальним проханням просто надати фінансову поміч, як це було з митрополитом Андреем Шептицьким, погоджуватися наперекір своїм світоглядним і моральним засадам на виплату радянською Україною персональної довічної пенсії...

Але попри всі ці матеріальні негаразди і проблеми із здоров'ям, попри глибокі сердечні болі, трагічні втрати і переживання Василь Стефа-

ник мобілізує свій дух, бо переконаний, що саме завдяки творчій діяльності дух прозирає в глибинний світ душі митця, бо саме «з душі рвуться такі думи, що любо від них гинути». Про це він і пише в листопаді 1900 року Ользі Гаморак, радіючи, що «хотів би страшно працювати, аби забути і вижбухати з себе все те, що кричить і болить» (1,2, 331).

Кричить і болить власна душа. Тісно їй у грудях, вихоплюється вона із грудей і на крилах фантазії літає білими хмарами та раз у раз падає. І тоді «з душі підносяться скарги і білими губами оповідають про трунви, що в них спочивають мої давні пісні, минулі мрії і пропавші слова» (1,2, 323) – жаліється Стефаник своєму найближчому другові Вацлаву Морачевському у вересневі дні 1900 року. У письменника пригнічений настрій, «настає осінь, а з нею листя паде у долину і з ним паде і роса з моєї душі...» (1,2,323).

Душа страждає, її наповнює туга за минулим, особливо дитячим пасторальним світом, біль від втрати найріднішої людини – матері, переживання з приводу нереалізованих творчих замірів, які мов той чорний рій бринять ночами над ним, нагадуючи «маленьких смертей», «і б'ють крилами в душу, і дзвонять чорними сльозами у серце...» (1,2, 321).

Письменника раз у раз охоплюють чорні думи, «часом нападає біль нервовий» – зазнає, особливо під час роботи над Словом, нервових нападів, на настання після цього «сильної депресії», внаслідок чого письменник у несвідомості перележує по кілька годин на письмовому столі. Василь Стефаник змушений переривати творчу роботу на тривалий час, бо лікар забороняє писати. Мабуть, письменник оповідав своєму лікарю, що змушений втискати «із своєї душі соки», аби заробити якийсь гріш, якого йому так не вистачає, але душа зривається на бунт і лякає пекельними муками. Він змушений її батожити («...впереже паню-душу і махай, небого, каміння возити!») – книжку новел під назвою «Дорога» вкрай необхідно передати до Українсько-російської спілки у Львові, до якої ввійшли такі душевно глибокі твори, як новели «Дорога», «Палій», «Кленові листки», «Похорон», «Басараби». І це в той час, коли його морально-психологічний стан надзвичайно складний: «Тому тиждень я дістав нервовий напад коло стола, по нападі прийшла сильна депресія, і я несвідомо перележав на столі кілька годин», – пише Стефаник Ользі Гаморак. Тому лікарі не дозволяють «нічо робити», оскільки «вчера попав ем був у нетямі і цілу годину перележав як дерево» (1, 2, 333).

Письменника переслідуює страх виникнення якоїсь фобії, потрапляння в непритомний стан, настання сутінкового затьмарення свідомості. Настрій письменника часто залежить від його неконтрольованих емоційних реакцій на тривожні вістки з дому, особливо він переживає за матір, його глибоко ранять її страждання, зумовлені і важкою і тривалою хворобою та морально-психологічним пригніченням її та родини деспотичним батьком.

Душевне життя Стефаніка наповнене почуттям провини перед матір'ю, яка так перебуває в якомусь трагічно-абсурдному світі, де її нестерпне земне існування виправдовувалося хіба що обов'язком бути матір'ю для дітей та опікою над ними.

Хвороба і смерть матері – тривала травматична ситуація, яка спричинила нервовий розлад її сина, породила невмотивований неспокій, виснаження емоцій, призвела до психічного виснаження: «У мене лишився чи взріс до нечуваної сили смуток і жаль, і він мені не дає жити ані людьми тішитися» (1,2,360).

Материнська любов на все життя Василя Стефаніка була найзворушливішим спогадом і найсвітлішим осяянням його творчих настроїв, які повертали митця до дарованого йому люблячою матір'ю світу душевного тепла і ласки.

Гадаємо, Стефанік міг би повторити оце щире визнання Карла Густава Юнга: «Матір є материнською любов'ю, моїм пережиттям і моєю таємницею».¹

Наголошуючи на позитивних аспектах материнського комплексу, який, як відомо, засновується на архетипі матері і є «поняттям психопатології, тому він завжди поєднаний із поняттям ушкодження і страждання»,² К.Г. Юнг говорить про материнську любов як про «таємний корінь усього становлення і усього перетворення, повернення і спочатку, і мовчазну праоснову будь-якого початку та кінця»³.

І справді, цей «потаємний корінь» – материнська любов мов крила ангела духовно підносила малого Василька над цим холодним і жорстоким світом, підтримувала, особливо в морально нестерпні роки навчання в школах і гімназіях, утворюючи той «скарб на фоні темних уявлень» (Кант), без якого майбутній новеліст не зміг би оприятити несвідому схильність до творчої фантазії, вгамувати духовну спрагу самовираження в слові.

Водночас ота гармонія їхніх душ, ці ніжні почуття, якими матір і син єдналися, порушувалася обставинами родинного життя Стефаніків, що призводило до тимчасового пригасання свідомості та напливу темних вод несвідомості. Як зауважив К.Г. Юнг, «матір завжди, а особливо при інфантивних неврозах чи при таких, що принаймні етіологічно сягають раннього дитинства, активно присутня при спричиненні порушення».⁴

Після відвідування Русова Василь Стефанік у листі від 24 листопада 1895 р. пише до В.І. Морачевського: «Моя мати була і є дуже хора. Тато робить мені гіркі докори, що, каже, через твоє радикальство та

¹ Карл Густав Юнг. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Видавництво «Астролябія», 2013. – С. 126

² Там же. – С. 119

³ Там же. – С. 126

⁴ Там же. – С. 117

арешти ти матір загониш у гріб. Розумієся, тут виходить на світ і злоба батькова за мене за то, що я не ходив слідами розбишаки-дуки, а слідами коханої матінки. Вона не може говорити, але зором ласкавим заперечує слова тата. Донині у мене іншої любови нема, як до матері, і я тяжко терпів» (1,2,45).

У багатьох листах Василь Стефаник жаліється: «Я тепер переконаний, що щось страшне має прийти і мене цілком розбити. Най приходить!» (1,2,336), «багато жури маю», «мені зле та як тошно», згадує: «Файно мені було коло мами. А тепер мене обсіли чорні мотилі, а мама не годна вже порадити, що аби відгонити їх, бо вмру. Мені так страшно стає, чи я не забуду того раю мого, синіх облаків, ланцюгів плетених, білих мотилів» (1,2,132).

Письменника тривожить його «нервовість», «бо болить душа, дуже болить», огортає чорним смутком «одинокість, та й туга за минулим», він із тим не криється – ділиться своїми скорботами, переживаннями зі своїми друзями: «Моя мати хора, моя любов далека-далека. Терпіння і туга безмежна. Оце я. Тим двом силам я не даюся, я змагаюся не впасти в одну або в другу і що мінутки впадаю. Пекельний біль» (1,2,158).

Отже, очевидним є те, що спосіб мислення Василя Стефаника, його переживання, поведінку певною мірою визначав материнський комплекс, архетип матері, за Юнгом, у якому відбилися різноманітні випадки-події, передусім любов до матері, її хвороба і смерть.

Звісно, не можливо проникнути в глибини не усвідомленого душевного життя митця, важко проаналізувати ірраціональні збудники його поведінки, спонуки його спонтанних реагувань, глибоких переживань і страждань душі. Адже чуттєва активність Стефаника була феноменальною і саме чуттєвість зумовлювала духовну активність, проявлялася в його творчій силі, в різних, переважно символічних вираженнях духу.

Нерозділене кохання, хвороба і смерть матері, усвідомлення вини перед матір'ю і спокутування цієї вини, розрив стосунків із батьком та звільнення від його диктату, повсякчасні сподівання на душевний спокій та на любов, немилосердна петля боргів – все це з особливою гостротою драматизувалося. Та найбільших переживань письменник зазнавав від роздвоєння між бурхливою, плодovитою уявою і власними творчими можливостями та зусиллями відобразити, відтворити в слові, «висповідатися до чиста».

Творча самовимогливість виснажувала Стефаника до розпачу, приводила до нервового виснаження і до знищення написаного. Так, після створення знакової новели «Камінний хрест» окрилений цим творчим успіхом письменник вирішує написати драму під назвою «Палій». І написав. Навіть планував послати її на конкурс, а також побачити на сцені, але раптово під час важкої хвороби матері знищує.

Така ж доля спіткала повість, для якої він придумав назву «Листи до мами», оскільки замірився висловити в ній свою безмежну любов до матері, а також поезії в прозі.

Василь Стефаник усе частіше опечалюється сумнівами в своїх творчих силах, все частіше, знервованій і знесиленій хворобою особливо після виїзду з Кракова, спалює щойно написане.

«Для порятунку здоров'я» Стефаник то місяць перебуває «на купелях» – на курорті, то якийсь час проживає в Городку – гостює у свого друга Леся Мартовича, то відвідує рідний Русів, своїх друзів у Львові, Тернополі... Нарешті вирішує повернутися в село і розпочати власну господарку. Наважується на одруження – просить руки в своєї подруги Ольги Гаморак, якій він багато років звиряв найпотаємніші думки і переживання, свої творчі скрути і плани, свій розпач і свої надії. Молода сім'я поселилася в рідному селі Ольги Стецеві. Там Василь Стефаник почав вести господарство свого тестя Кирила Гаморака.

Писати йому тепер, зануреному в господарські справи та в політику – стає депутатом австрійського парламенту, ніколи. Та й бажання братися за перо не виникало. Михайло Коцюбинський, з яким Стефаник познайомився у вересні 1903 р. в Полтаві під час відкриття пам'ятника Іванові Котляревському, просить у листах «любимого письменника», «красу нашої анемічної літератури» не замовкати. Але Стефаникові подобається і господарювати, і виступати на сільських вічах, і боронити селянські інтереси з трибуни віденського парламенту.

Після смерті Кирила Гаморака Василь Стефаник, який помирився з батьком та його другою дружиною, перебирається з родиною до своєї хати. Семен Стефаник виділив для сина 16 моргів поля, відступив великий город, на якому Василь Стефаник будує простору, під бляхою, хату з верандою. Там, у Русові, письменника й застала Перша світова війна. До творчості він повернувся аж на початку 1922 року. Напише новели «Вона-земля» та «Сини» і знову, на цілих три роки, жодної художньої речі. Лише в 1925 році та пізніше з'являються нові новели «Воєнні шкоди», «Morituri», «Дід Гриць», «Нитка», «Дурні баби», «Шкільник», «Червоний вексель», «У нас все свято», «Гріх», «Мати», «Роса».

Важко, дуже важко давалися хворому, знесиленому людськими болями і гріхами письменникові ці твори. Боявся, що замало дає – замало пише, від того мучився, переживав, падав в обморок, та раптом усвідомлював, що ні, не замало дає: «бо я і душу даю, і все довкола неї». Все, що йде з його душі в люди – почуття, спогади, сумніви, переживання, страждання, «се мої найглибші чувства, се моя душа. До моєї душі належить і моя любов» (1,2,134). Вважав, стверджував, що творчість це передусім намагання відгадати і сповнити Господні заповіді, сповідувати й звершувати завдяки вистражданому в творчих муках слову.

У новелі «Роса» Василь Стефаник вкладає в уста старого Лазаря таке молитовне звернення до Бога: «Мій ласкавий Боже, чим я годен відплатити твою ласку. Ти мене с своїм сонцем, своєю бурею тримав у силі і я ще до тепер маю радість, що ти дозволив, аби мої діти, внуки і правнуки жили і росли» (1,1,388).

Божа воля – визначальна в людській долі, тому бунт проти долі є втратою самого Бога. В «чужій чужиниці», у війську стратив душу син Николай. «Нашо ти душу стратив?!» – бився в груди над померлим сином батько. Не витерпів вояцької муштри та розлуки з рідним краєм цей гарний парубок – «повісився у вільхах за містом». Цю фатальну провину перед долею Николая Чорного мають спокутувати батьки, вмовляючи Бога, аби йому «Бог гріха не писав...» (оповідання «Виводили з села», «Стратився»).

Та не менш складно, і письменника це дуже тривожить, було «достукатися» своїм словом до свідомості й душі селянської, до «нашого мужицтва», яке, прибите нуждою та темнотою, зневірилося у своїх силах і з сумом та надією на нове життя на своїй-чужій землі вимушене вибиратися за океан.

«А я вже тільки бив головою о мур мужицької впертості до просвіти і злуки, – признавався Посол Василь Стефаник на зборах селян села Русова 13 червня 1909 р., але той «мур стоїть, як стояв, а я ходжу з розбитою головою і закривавленим серцем» (1,1, 469-470).

Сумна і гірка, болісна правда, яку висказував цей чоловік-мужиколубець, була перейнята глибокою вірою в те, що він і ті, хто працює для цього люду, зможуть зробити з цих мужиків народ, націю, наповнити їх вірою в свої сили, в своє краще майбутнє: «Віримо всі: ніхто не годен нас побороти, ні знищити... Ми народ молодий, сильний, – підемо вгору!» (1,2,474).

Письменник творив страждаючи, експресіоністично загортаючи людський біль і людське щастя в романтичні й містичні «одежі». Творчість для Василя Стефаника була і благословенням долі, і камінним хрестом національного обов'язку перед людиною землі, більше того, фаталістичним призначенням, а отже його прокляттям і проявленням на його таланті таємного союзу добра і зла.

Зло, яке руйнує селянські душі і яке письменник, співпереживаючи його, виносить у слові на людський суд, звільняє його, робить його духовно вільним, незалежним. Стефаник якось признавався Ользі Гаморак: «Я сам знов хорую на роздражене і не вільно мені нічо робити. Але без роботи не можна видержати. Коли як коли, але тепер я хотів би страшно працювати, аби забутися і вижбухати з себе все те, що кричить і болить» (1,2,331).

Стефаник не боявся тривалих душевних болей, драматичних потрясінь і переживань, вважаючи, що «все ті болі є найбільше щастє, бо то

вершок життя». Письменник вірив, що «людині треба мати болі або радості», хоча дуже важко «біль великий найти як радість». Але коли біль і радість сходяться, – писав він в листі до своєї подруги, – то це «є найбільшим виразом життя»: «Житє, ой яке воно фayne у своїм болю і радості!» (1,2,179).

Радість, веселість народу письменник також бачить і чує, хоча її, веселість народну, він не може відтворити – «в моїм серці веселості мало». Бо за тим гомоном веселості, яку так просить публіка сказати, Василь Стефаник чує і бачить «отих мужиків, що, як циклопи, двиганять на собі тягарі кривди, неправди і розбою...» (1,2,252). «Якби я веселість народну сказав – то виглядала би так, як би хтось реготався і плював квітами червоної крові на публіку» (1,2,258), – напише добрій товаришці Ользі Кобилянській. І в тому ж листі за квітень 1899 р. просить переказати тим, хто волів би читати і подавати на публіку його новели із «веселістю народною»: «А нарешті скажіть, що я свою душу пустив у душу народну, і там я почорнів з розпуки, і слів не маю, аби-м все міг сказати, бо страшно за себе, а я ще трошки хочу жити» (1,2,254).

Письменник страждав, болісно травмуючи свою душу смертю старшої сестри Марії, невиліковною хворобою і передчасною смертю молодшої сестри Параски, а особливо важкою хворобою матері та її повільним, у великих муках, відходом з цього земного світу. Водночас постійно переживав за свій мужицький люд, за цілий народ, що «лежить тепер у муках». Бачив його страждання і муки та вірив, що ці болі, ці муки – свідчення народження «нових форм життя і нових ідеалів», які він зобов'язаних «витесати на камінних хрестах» (1,2,262).

Автор тільки що завершеної новели «Камінний хрест» сподівається, що українська інтелігенція заразиться тими народними болями, що людські «сльози і кроваві крики народу» запалять її прагненням прислужитися відродженню надій пригніченого безсиллям люду та становленню «ідеалізму мужицького». Бо за щоденною важкою працею заради шматка хліба і якоїсь одежини цей ідеалізм пропадає «або тікає в саму глибину душі». Його ж як митця обов'язок, його висока і відповідальна місія винести «зо дна душі» мужицької той ідеалізм, ту мрію про достаток землі та вільне життя на своєму ґрунті «на світ божий» і показати людям, яку силу і яке спасіння для них мають ідеали українського робітництва.

Його віра в «українське робітництво», в «нашу поневолену українську масу» непохитна. Він буде щасливий, як робітничі люди принесуть «нам у своїх чорних руках Україну і кожному з нас покладуть її в пазуху під саме серце» (1,2,389).

«В моїй письменницькій діяльності я, оскільки міг, старався тканину найделікатнішу, яка є на світі, робітничої душі розпростерти перед людськими очима, так, щоб вона блистіла, як чисте небо, і щоби блис-

кавки гніву ударили громом із тої робітничої душі» (1,2,389), – писав Стефанік до Мирослава Ірчана 10 вересня 1924 р.

Письменник важко переживав своє роздвоєння між високим і низьким, між небом і землею, ангелами й демонами»¹

У березні 1900 року Василь Стефанік сповідався Ользі Гаморак: «Я сижу на роздорожю: в один бік веде дорога до пекла, але вона мені не страшна, а в другий йде дорога до неба, але вона мене не манить» (1,2,299). Його серце, признається він, «переїдене смертю», «затроєне життям», «згорене безнадійністю»; «всі ті болі і смутки і розпуку», що їх накликала на його душу смерть матері, ховає у своєму серці. Та письменник не може, не годен носити з собою ту невимовну скорботу і печаль, тримати далі в душі «той тягар», ті болі й душевні страждання й замислює написати повість «Листи до мами»: «Я її зачав і написав вже багато», – повідомляє Ольгу Гаморак у січні 1902 року. На жаль, цій листовній розмові, цьому обкиданню спогадами, «як свіжими цвітами», не судилося завершитися.

Смуток, меланхолія, душевна розпука раз у раз набігають хвилями на свідомість і новеліст годинами «блукає як сновиди». «Броджу білими хмарами своїх мрій і падаю з них і волочу за собою полумані крила, – сповідається він «добрій пані» Ользі Кобилянській. – І хочь серце і голова болить, то я все гляжу на небо і чикаю, аби крила загоїлися» (1,2,243).

Та цей невротично болісний стан роздвоєння особистості свідчив не про психічну хворобу, на яку письменник не страждав, а про особливо емоційно вразливе, психологічно чутливе, навіть травматичне реагування на зло і на недосконалість добра, на жажливі примхи фатуму і на власну вражливність «на біду і кривду».

«Людський біль цідиться крізь серце моє, як крізь сито, і раниць до крові. Людське щастя пересівається крізь душу, як сонце крізь хмару, і до мене вносить. Сто раз спадати з неба у сором людський – болюче» (1,2, 150), – признається Стефанік Софії Морачевській.

Серед інших збудників, що приводили Василя Стефаніка до психологічних розладів, скажімо, як розрив із батьком, унаслідок якого він врешті залишився без фінансової допомоги, які викликали тимчасову депресію та спровокували неврастенію, було й те, що диплома медика він так і не здобув, роботи не було, учительовати «неблагонадійному» не дозволяли... Як давати раду родині – дружині, трьом синам? А борги накопичувалися, віддавати своєчасно не міг через матеріальну скруту.

У супроводі сина Кирила фізично ослаблений, підупалий духом письменник вимушений відвідувати консульство СРСР у Львові й брати з рук більшовицької влади персональну пенсію, яку йому виділила радян-

¹ Слоновьська Ольга. Василь Стефанік: Маєстро української новели. Івано-Франківськ. Місто НВ. 2021. – с.119

ська Україна. Звісно, не через унікальний талант новеліста, а з метою «прикуплення» видатного майстра слова, який, мовляв, визнає радянську владу, бо ж підтримує творчі зв'язки із письменниками східної України, не раз публічно заявляв про жадану, омріяну єдність двох частин – східної і західної – України, висловлював віру в єдність української нації.

Василя Стефаника ця пенсія морально гнітила, але виходу він не бачив – необхідно було оплачувати «багато лікарів, аптеку і всі видатки, які були підчас моєї тяжкої хвороби» (1,2,410), – листовно пояснює він голові НТШ у Львові Кирилові Студинському.

Письменник на початку 1930 року переніс інсульт, права частина тіла була паралізована, а ще додалося запалення легенів, отже стан був настільки важкий («лікарі осудили, що стан мій грізний»), що він навіть продиктувати листа, в якому просив Кирила Студинського справити йому «скромний похорон», не міг.

До такого різкого погіршення здоров'я призвели також і переживання за синів – учнів Коломийської гімназії Кирила і Юрія, які потрапили до криміналу 20 вересня 1927 року. А ще раніше за приналежність до таємної націоналістичної організації опинився в тюрмі син Семен.¹

На прохання хворого Стефаника долею синів заопікувався Кирило Студинський, але звільнити його синів до суду і йому не вдалося. Лише в травні 1928 року відбувся суд, їхню вину довести не вдалося – сини вийшли з тюрми, але втратили право навчатися в державних школах Польщі.

На щастя, не залишає без своєї опіки хворого письменника і митрополит Андрій Шептицький, який раз у раз на його благання надсилає йому гроші. Борги перед митрополитом зростають, що морально вимучує Стефаника («Встид мій дуже тяжкий», «нужда і хвороба вже давно їх спожила» (1,2,406), та він змушений знову й знову просити допомоги. Писати сам через упадок фізичних сил і нервові хвилювання він після квітня 1927 р. не може. Диктує листи синам, а сам лише ставить свій підпис.

Василь Стефаник не виходить із глибокої зажури, повсякчасно заклопотаний пошуками коштів – борги наростали, а віддавати нічим. Наростали й хвороби. Вимучували згасаючого на очах письменника сердечні приступи, високий тиск крові, запалення легенів, бронхіт... Нарешті чорне провалля безпам'ятства, марення... 7 грудня 1936 року цей геніальний сповідник селянських душ, якого найбільше зворушували «наші люди, так звані мужики» і яких він, «як Бог, їх створив і поставив перед очі світу», після тривалих мук і страждань постав перед Богом.

¹ Роман Горак. Василь Стефаник. У трьох книгах. Львів. 2015-2017. Кн. 3. – С. 117-118.